

**ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"**

Том 34, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

2004

**TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE V. TIRNOVO**

Tome 34, livre 2

FACULTÉ DE PHILOLOGIE

2004

**VII научна конференция на тема Проблеми на българската разговорна реч
11-12 юни 2004 г., Велико Търново**

**ОСОБЕНОСТИ НА НЯКОИ БЕЗЛИЧНИ
КОНСТРУКЦИИ
В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ НА СБЕ**

Атанас Росенов Атанасов

Велико Търново, 2004, V. Tirnovovo

Известно е, че българският спада към т. нар. нулево субектни езици, в които подложната позиция може да остава празна. Този тип изречения, както посочва Й. Пенчев, са построени по правилото $S \rightarrow \text{pro VP}$, където с *pro* се отбелязва празната подложна позиция. Тези конструкции традиционно се делят на „лични“ (определено лични, неопределено лични и обобщено лични), при които подлогът, макар и неексплицитно изразен, се кодира в глаголната флексия, и безлични, при които *pro* е плеонастично (експлетивно), т.е. от празната позиция не е отстранено нищо, тъй като тази позиция е празна в дълбоката синтактична структура. Безличните предикати могат да имат външен аргумент, изразен с подчинено подложно изречение (Пенчев 1993).

Теоретично възможните безлични конструкции, според броя и вида на аргументите, са следните:

I. Глаголни:

1) $\text{pro}_{\text{ex}} V$

2) $\text{pro}_{\text{ex}} V + O_{\text{Acc}}$

3) $\text{pro}_{\text{ex}} V + O_{\text{Dat}}$

4) $\text{pro}_{\text{ex}} V(p_{3s})e + O_{\text{Dat}}$

5) $\text{pro}_{\text{ex}} V(p_{3s})e + O_{\text{Acc}}$

6) $\text{pro}_{\text{ex}} V(p_{3s})e + O_{\text{Dat}}$

7) $\text{pro}_{\text{ex}} V_{\text{refl}} \text{ce}$

8) $\text{pro}_{\text{ex}} V_{\text{refl}} \text{ce} + O_{\text{Acc}}$

9) $\text{pro}_{\text{ex}} V_{\text{refl}} \text{ce} + O_{\text{Dat}}$

Вали, Съмва, Прироси, Пригърмява

Боли ме, Няма ме, Има го, Мързи ме, Доядее ме

Върви ми, Втръсва ми, Прилошава ми

Забранено е; Ходено е

– неграматична структура

Разрешено ми е; Заповядано ми е

Съмва се, Заоблачава се, Здрачава се, Говори се

– неграматична структура

Гади ми се, Свиди ми се, Играе ми се, Сти ми се

II. Именни:

10) pro_{ex} Ne11) pro_{ex} Ne + O_{Acc}12) pro_{ex} Ne + O_{Dat}*Време е**Яд ме е, Страх ме е**Жал ми е; Време ми е*

III. Адвербиални:

13) pro_{ex} Adv e14) pro_{ex} Adv e + O_{Acc}15) pro_{ex} Adv e + O_{Dat}*Трудно е; Добре е*

– неграматична структура

Трудно ми е, Зле ми е

IV. С предложна група:

16) pro_{ex} PPe17) pro_{ex} PPe + O_{Acc}18) pro_{ex} PPe + O_{Dat}*За първи път е*

– неграматична структура

За първи път ми е

(Тук се опираме на класификацията на П. Бъркалова (Бъркалова 1997), като са добавени още три типа – 4, 5 и 6)

Целта на настоящото съобщение не е да се прави пълен и изчерпателен преглед на всички видове безлични изречения, а да се обърне внимание на някои по-особени конструкции, типични най-вече за разговорната реч на българския книжовен език. Изследването се базира на езикови корпуси от разговорна реч (<http://bgspeech.org/bg/resources.html> – Корпус от българска разговорна реч, събран по проекта „Младежката комуникация“; <http://www.hf.uio.no/east/bulg/mat/Aleksova/> – Корпус от разговорен български език, събран от Красимира Алексова; <http://www.hf.uio.no/east/bulg/mat/Nikolova/> – Корпус от разговорен български език, събран от Цветанка Николова).

В посочената схема се вижда, че някои от разгледаните типове са неграматични – винителните местоименни клитики не могат да бъдат обектни разширения на част от теоретично възможните безлични предикати. П. Бъркалова посочва, че рефлексивното *се* има прякообектна природа и затова е несъвместимо с винителни съставки. Тя не изяснява обаче въпроса защо конструкциите с именно казуемо допускат пряк обект (*яд ме е*), а конструкциите с адвербиално казуемо (*лошо е*) и със казуемо с предложна група (*за първи път е*) – не. Едно възможно обяснение е, че при появата на винителен обект те се превръщат в елиптични изрази от друг тип (*трудно ме е...*, *за първи път ме е...*), където адвербиалните и предложните фрази функционират като обстоятелствени

пояснения, а не като предикативи. Изреченията с глаголно сказуемо, образувано от формите за среден род на миналото страдателно причастие и спомагателен глагол в трето лице единствено число, също не могат да образуват конструкции с винителен обект. Това се дължи на факта, че те са трансформации от двусъставни структури, при което прякото допълнение (ако го има в изходната форма) преминава в позицията на подлога и след това отпада, непрякото запазва своята позиция, а подлогът (вършителят на действието в изходната структура) може да се трансформира само в предложна фраза или да бъде отстранен (*аз/му/забранявам това – това/му/е забранено /от мен/ – забранено /му/е; аз ходя /по тревата/ – ходено е /по тревата/*).

Наблюденията върху горепосочените текстови архиви показват, че най-широко е застъпена употребата на глаголните и адвербиалните сказуеми, а най-редуцирана – на сказуемите с предложна група, копула и дателна клитика. Използването на безлични конструкции в сложни изречения с подчинени подложни е изключително рядко, което се подсилва и от обстоятелството, че изразите с именно сказуемо и местоименна клитика (от типа на *яд ме е* и *жал ми е*) не допускат появата на такива подчинени изречения. Освен това е спорен въпросът, дали при появата на подчинено подложно изречение конструкцията продължава да бъде безлична (Коева 2004).

Тук ще се спрем на няколко примера, които макар и неграматични от гледна точка на книжовната норма, са често срещано явление в разговорната реч. Някои от тях само формално приличат на безлични конструкции, но всъщност позицията на подлога има възможност да се запълни, т.е. става дума за нулево субектни изречения от друг тип. Типично за разговорната реч е използването на изрази, в които няма съгласуване между подлога и сказуемото.

1) *А: шепна и полвина и сложили октопод/скарита/а:/кво имъши ощи// калмар и// мида*

(...)

А: //и стаат де// имат вкус там на нещц//

Б: //а:// йъдеш съ?

Сказуемото във втората реплика е в множествено число и е съгласувано с подлога (изречението е определено лично). В третата реплика обаче сказуемото вече е в единствено число. Тук на пръв поглед не е удачно да говорим за определено лична конструкция, тъй като, ако запълним подложната позиция с лично местоимение в мн. ч., ще се

получи неграматична структура (*Те се ядеше), а запълването ѝ с местоимение в ед. ч. ще доведе до наличието на формален подлог, който няма референт (*То се ядеше* – *То те се ядат*). Формално конструкцията прилича на безлична (3 л., ед. ч. – $\text{про}_{\text{ex}} \text{V}_{\text{refl}}$ се). При появата на подлог *това* фразата би станала двузначна (*Това се яде* = *Някой го яде* или *Става за ядене*). В случая от контекста личи, че значението е второто. Несъгласуването тук би могло да се обясни като резултат от контаминацията на две конструкции – *Те* (октопод, скарида, калмар и мида) *са храна*. *Храната се яде* (става за ядене) → *Яде се*. Възможно е да се допусне също, че подлог тук би могла да е и дума от предходното изречение – *нещо* (*Имат вкус на нещо* → *Това нещо се яде*). И двете тълкувания водят до един и същ извод – става дума за комплексна номинация, т.е. изречението е изградено по модела $S \rightarrow \text{про VP}$, където про не е експлетивно (както във типичните безлични конструкции), а има антецедент, който обаче в потока на речта загубва конкретното си значение и семантично се доближава до този в неопределено личните изречения.

Несъгласуване има и при следните примери:

- 2) // морски деликатеси с дробчетъ много си хон
- 3) // днеска не беше/ чак толкова много хора (на пазара)

В пример 2) ситуацията е подобна на тази в пример 1), но докато в 1) може да се допусне, че има елипса на подлога, то в 2) той е експлицитно изразен. Възможно е да е изпусната опората на подложното NP (*Съчетанието от морски деликатеси с дробчета много си ходи*), но по-логично е да се приеме, че тук изречението започва само привидно като двусъставно, след което е употребен безличен предикат, който изисква два вътрешни аргумента – $V[\text{NP\_PP}[\text{p\_NP}]]$. Подобни „преходни“ конструкции (между лични и безлични) не са изолирано явление в речта. В 3) несъгласуването се дължи на появата на NP в мн. ч. в дясна позиция. Употребата на безлично сказуемо от една страна е следствие на аналогия с конструкции от типа *Нямаше толкова много хора*, където именната фраза функционира като пряко допълнение. От друга страна, на мястото на именната фраза може да се появи предикативно наречие (*днеска не беше така*), което навежда на мисълта, че употребата на „безлични“ предикати в изречения с експлициран подлог се дължи на контаминацията на две значения – конкретно (кодирано в NP) и генерализирано (кодирано в глаголната фраза). Мненията по въпроса за т. нар. адвербиални сказуеми на са единни – някои учени ги приемат, а други смятат, че този тип конструкции се състоят от пълнозначен глагол *съм* + об-

стоятелствено пояснение. И в двата случая обаче разглежданият предикат е употребен безлично. Подобен е случаят и в следващия пример:

4) *показват различни оригинални и тази показва ена голяма такава (мартеница)/аз на то: черно-бял телевизор кво мога и да видъ толко хубу: ама нали в две части тижо и пенда ли беше как беше ама на ено голямо картонче и пише...*

Тук номиналната фраза (*тижо и пенда*) и наречието (*как*) заемат една и съща позиция – на предикатива при спомагателния глагол. Не е логично да допуснем, че подлогът на тези изречения е съществителното име *мартеница*, споменато по-нагоре в текста. По-скоро подлогът е *части*, а конструкцията *тижо и пенда ли беше как беше* заема позицията на подчинено определително изречение, като е изпусната съюзната дума *които*, т.е. подлогът на подчиненото изречение (в дълбоката синтактична структура – *нали (мартеницата) беше в две части, които бяха тижо и пенда*).

Последният разгледан пример е интересен с това, че подложната позиция се запълва с формален подлог:

5) А: // [тя кликва кликва майка ти и не знае къде да кликне и+]
Г: // да//

Б: //и викам е: гати начи плюс това то ме вкара [по ено време на+]

(...)

Б: //обаче не то не ще да свърши//

В случая конструкциите отново се доближават по значение до неопределено личните – подобно на пример 1) тук можем да говорим за комплексна номинация. Елементът, запълващ рго, има референт, който обаче не е експлицитно изразен, въпреки че се подразбира (компютърът, програмата, операционната система и т.н.). Такова е положението и при голяма част от типично безличните структури, чийто предикат може да функционира и в двусъставни изречения (*духа вятър – то духа; вали дъжд – то вали*).

От направените наблюдения могат да бъдат обобщени следните характерни особености на конструкциите с отклонение от книжовната норма в разговорната реч, които до някаква степен се доближават до безличните, но споделят и черти на други типове структури:

– наличие на изрази, в които няма съгласуване между сказуемото и подлога;

– контаминация на две значения – конкретно и генерализирано;

– конкуренция между безлични и неопределено лични конструкции;

– двузначност, породена от елипса на аргумент от субкатегоризационната рамка на предиката.

Направеният преглед не претендира за пълнота и изчерпателност на въпроса, а цели само да покаже някои от основните проблеми при описанието на нулево субектните конструкции в разговорната реч на българския език.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Бъркалова**, 1997: Бъркалова, П. Българският синтаксис – познат и непознат. Увод в курса по синтаксис на СБЕ. Пловдив, Университетско издателство, 1997.
2. **ГСБКЕ**, 1998: Граматика на СБКЕ. Т. 3. Синтаксис. София, Абагар, 1998.
3. **Коева**, 2004: Коева, С. Типология на субектните изречения в рамките на видовете подчинени изречения. В: Българска реч, 2004, № 1.
4. Помагало по българска морфология 1976: Помагало по българска морфология. Глагол. София. Изд. Наука и изкуство, 1976.
5. **Пенчев**, 1993: Пенчев, Й. Български синтаксис. Управление и свързване. Пловдив, Пловдивско университетско издателство “Паисий Хилендарски”, 1993.
6. **Пенчев**, 1999: Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. Граматика на СБКЕ. София, ИК “Петър Берон”, 1998.
7. **Попов**, 1979: Попов, К. Съвременен български език. Синтаксис. София, Наука и изкуство, 1979.
8. **Рожновская**, 1959: Рожновская, М. Г. Безличные предложения в современном болгарском литературном языке. Във: Вопросы грамматики болгарского литературного языка. Москва, изд. Академии наук СССР, 1959.